

Aleksandra Marković
Filozofski fakultet
Beograd¹

PREKARNOST I MIGRANTI: PROLAZNI IZAZOV ILI PRETNJA ZA SIGURNOST I STABILNOST NEOLIBERALIZMA

Apstrakt: Još od početka 1980-ih godina XX veka, svet se suočava sa promenama u odnosu snaga rada i kapitala, a konačno ishodište jeste uvećanje obima prekarne zaposlenosti, te stvaranje prekarijata kao jedne nove grupe koja nastaje u drugaćijem kontekstu u odnosu na period tzv. države socijalnog staranja (welfare state). Migranti su jedna od tri osnovne grupe koje tvore prekarnu radnu snagu, uz tzv. „suvišne ljude“ i kreativni prekarijat. Cilj rada je da predstavi uticaj procesa prekarizacije na migrante, sa posebnom pažnjom na specifičnosti koje migrantski status reflektuje na stanje prekarnosti. Proces prekarizacije posmatra se kao (in)direktna posledica neoliberalne ekonomije i globalizacije, a prekarnost kao dualni koncept koji se odnosi na uslove (života i tržišta rada) ali i potencijalni teren za mobilizaciju. U radu će biti prikazani oblici nesigurnog rada koji pogadaju useljenike (posebno useljenice migrantkinje), kao što su prinudni rad, part-time poslovi, kao i tzv. 3D poslovi (zahtevni, „prljavi“ i opasni – demanding, dirty, dangerous). Dok ekonomski migranti pokušavaju da izađu iz začaranog kruga nesigurnosti i nestabilnosti (strategijom izlaza i strategijom „dizanja glasa“), a migranti u statusu izbeglica se bore sa neofašističkim ispadima zemalja u kojima su se zatekli, dotle i jedni i drugi prelaze put od socijalne isključenosti do prekarnosti, postaju „nepripadajući građani“, bivaju tretirani kao roba i fleksploatisani.

Ključne reči: migranti, prekarizacija, prekarna zaposlenost, fleksploatacija, prekarijat.

Sedamdesete godine minulog veka (tzv. decenija krize) označile su početak velikih, dubokih i dugotrajnih transformacija na svetskoj društvenoj sceni. Deregulacija tržišta, privatizacija javne svojine i povlačenje države iz mnogih područja socijalne zaštite najranjivijih društvenih grupa postali su sinonimi neoliberalizma. Razvoj teh-

¹ Autorka je stipendista Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja.

nologije podstakao je restrukturisanje kapitalističke privrede u pravcu ubrzane globalizacije proizvodnje, trgovine i finansija, decentralizacije i umrežavanja preduzeća, kao i u pravcu fleksibilizacije proizvodnje² (Castells, 2000). Za razliku od fordizma koji rad smatra najamnom aktivnošću i poistovećuje ga sa trajnim zaposlenjem, postfordizam je obeležen integracijom inteligencije, informacija i nematerijalnog rada (Simčić 2016).

Države koje su primile neoliberalne mere suočile su se sa povećavanjem nejednakosti, dualnim tržištem rada, rastom moći i bogatstva više klase, padom nadnica i životnog standarda, privatizacijom, finansijskom nestabilnošću, rastom nezaposlenosti, nesigurnosti i smanjenjem svih oblika socijalne zaštite. Prihodi država su smanjeni usled dramatičnog smanjivanja poreskih stopa na dobit korporacija – došlo je do redistribucije bogatstva, konzervativne anglosaksonske revolucije 1979–1980, raspada Sovjetskog saveza i bloka socijalističkih zemalja 1989–1990. Naposletku, uz sve pomenuto, finansijska globalizacija i deregulacija 1990–2000. vratile su u drugoj deceniji XXI veka odnos između privatnog kapitala i godišnjeg nacionalnog dohotka na nivo iz 1913. godine (Piketi, 2015). Pokušavajući da objasne savremene društvene promene, društveni teoretičari su izumeli brojne neologizme pomoću kojih nastoje da rasvetle uzroke i posledice tih promena. Među njima su svakako pojmovi prekarijata i prekarnih stanja. U radu će biti prikazan relativno nov teorijski koncept kojim se želi naglasiti specifični društveni položaj određenih grupa u savremenim društvima, pre svega migranata.

Prekarnost i prekariat

Pojmom prekarnosti se označava nepredvidivo, neizvesno i nesigurno stanje koje onemogućava materijalno i psihičko blagostanje pojedinca i grupe (Starčević, 2014). Pojam prekarnosti je složen i njegova upotreba se razlikuje od države do države. Radna nesigurnost jeste osnovna karakteristika koja se vezuje za prekarnost, ali multidimenzionalni pristup bi trebalo da uzme u obzir šire institucionalne, socijalne i političke faktore koji stvaraju prekarni rad (Fudge, 2011). Prekarnost možemo posmatrati kao dualni koncept koji se odnosi kako na *uslove* (života i položaja na tržištu rada) tako i na potencijalni teren za *mobilizaciju* te, u krajnjoj instanci, borbu protiv savremenog kapitalizma (Jørgensen, 2015; Standing, 2011).

² Fleksibilnost je bila multidimenzionalna i podrazumevala je: fleksibilnost zarada (po pravilu, nadole); fleksibilnost zapošljavanja (uglavnom smanjivanje broja radnika); fleksibilnost poslovnih veština (obavljanje različitih poslovnih operacija unutar firme, saglasno zahtevima proizvodnog procesa). Kako su fleksibilizacija i globalizacija napredovale, tako se umnožavao broj radnika u nesigurnim oblicima rada i produbljivala se međuklasna nejednakost (Standing, 2011: 5–6, 18–19).

Ukoliko govorimo o prekarnosti kao uslovima života i uslovima na tržištu rada, društveni teoretičari i istraživači slažu se da proces prekarizacije označava sadejstvo nesigurnog rada, male ili nikakve radno-pravne zaštite, nekvalitetnog radnog angažmana i niske najamnine, koji vode u nesigurnost, pad i neizvesnost životnog standarda.³ Protivnici uvođenja novih pojmove u naučni fond znanja mogli bi se pozvati na to da nesigurni oblici rada nisu isključivo karakteristika savremenice. Međutim, ono što jeste karakteristika savremenih društava i savremenog kapitalizma je nikad dublja *ukorenjenost* i sve raširenija *nesigurnost* na tržištu rada, tj. porast prekarnih oblika rada i oduzimanje svih povlastica koje su se do rasta neoliberalizma, početkom 1980-ih, i sloma evropskog socijalizma krajem ove decenije, vezivale za radničku klasu⁴, što polako postaje normalizovana i dominantna karakteristika zaposlenja (Fudge, 2011).

Gaj Steding tvrdi da savremeni prekarni radnici tvore prekariat – „klasu u nastajanju“ (Standing, 2011). Prekariat čini grupa ljudi koja se nalazi u specifičnom položaju, pre svega na tržištu rada, a pojedinci dospevaju u ovaj položaj upravo zahvaljujući kumuliranim posledicama procesa globalizacije i neoliberalizma kao hegemonne ideologije koja ovaj proces pravda. Prekariat sačinjavaju tri velike grupe ljudi: „pali proleterijat“, suvišni ljudi („gubitnici globalizacije“ i/ili deca nekadašnje radničke klase), „kreativni prekariat“ (obrazovani mladi ljudi kojima je obećana svetla budućnost, a frustrirani su vlastitim radnim statusom i izgledima) i „nepripadajući“ građani (svi oni koji prihvataju nesigurnost kao datost, a to su migranti, etničke manjine, ranjive grupe, osobe bez obrazovanja i kvalifikacija) (Standing, 2011; Wright, 2016; Ružica, 2015). Migranti čine jednu od tri velike baze koje čine prekariat. Zahvaljujući migrantima prekariat raste sve više, dok su istovremeno u opasnosti da postanu prva žrtva prekarnog položaja, da budu demonizovani i „žrtveni jarač“ za probleme koje nisu oni stvorili (Standing, 2011: 90). „Migranti su izloženi zahtevima i aktivnostima u vezi sa restrikcijama useljavanja, kao i kontroli i zaoštrenim zahtevima u vezi sa integracijama i socijalnim davanjima. Predrasude, stereotipi i naduvavanje problema koje prave migranti, posebno muslimani, vode ka njihovoј daljoj marginalizaciji, prostornoj segregaciji, ali i napetostima i konfliktima. Populizam i jačanje radikalne desnice donose i manju osetljivost ka ranjivim grupama, ali i pojačavaju netrpeljivost prema specifičnim grupama (osobama različitih seksualnih orijentacija, etničkim manjinama)“ (Ružica, 2015: 26).

³ Rodžers i Rodžers razlikuju četiri dimenzije prekarnosti: vremensku, organizacijsku, socijalnu i ekonomsku (Rodgers and Rodgers, 1989; Frade et al., 2004).

⁴ Posao sa punim radnim vremenom, na neodređeno vreme, najčešće jednim poslodavcem, penzijsko, socijalno osiguranje, plaćeni godišnji odmori, bolovanja, odsustva.

Specifičnosti migrantske prekarnosti

Prekarni položaj migranata karakteriše ranjivost i nesigurnost, egzistencijalna ugroženost i neizvesnost. Ovaj društveni položaj migranata usko je povezan sa njihovim statusom državljanstva, migrantskim statusom koji migranti dobijaju od strane nacionalne države u kojoj se nalaze, te političkim i građanskim pravima i zaposlenjem, odnosno položajem na tržištu rada. Iako su migranti koji imaju ilegalni status u zemljama u kojima se nalaze u najnepovoljnijem položaju, legalni boravak, koji ne uključuje status državljanina, sam po sebi zapravo ne garantuje neizloženost eksploraciji.

Savremene migratorne tokove karakterišu odrednice koje se razlikuju od onih iz ranijih epoha i migratoričnih kretanja. Steding sumira osnovne karakteristike savremenih migracija u sedam osnovnih tačaka. Najpre, ideo neprijavljenih i ilegalnih migranata je na izuzetno visokom nivou⁵. Ovakvi radnici obezbeđuju izuzetno jeftinu radnu snagu, a zbog straha od otkaza i deportacije prihvataju sve poslove koji im se nude. Vrlo često to su tzv. 3D poslovi (zahtevni, „prljavi“ i opasni). Sledeće obeležje modernih migracija je to da raste broj migranata „u prolazu“, za razliku od ranijih vremena kada su doseljenici dolazili sa namerom da ostanu u zemlji koju su izabrali. Treće obeležje predstavlja feminizacija migracija – ideo žena koje same kreću u migracije je veći nego ikada. Mnoge od njih ostavljaju decu kod kuće na čuvanje rođacima, a neretko su žrtve trgovine belim robljem i prostitucije. Četvrta karakteristika savremenih migratoričnih tokova odnosi se na porast mobilnosti studenata, koja je na globalnom nivou porasla za 50% između 2001. i 2008. godine. Takođe, dolazi do porasta tzv. *post-work*, koji podrazumeva mobilnost radnika unutar multinacionalnih korporacija, iz jedne države u drugu, na određeno vreme⁶. Migracije XXI veka obeležava i uvećan ideo izbeglica i tražilaca azila. Izbeglice se suočavaju sa neprijateljstvom stanovništva u tranzitnim državama i državama destinacija, kao i sa nastojanjem vlada razvijenih zemalja da ograniče priliv izbeglica. Najzad, ovo stoteće karakteriše i nova vrsta migranata tzv. *environmental refugees*⁷, koji su zbog klimatskih promena i uništavanja životne sredine prinuđeni da traže nova staništa (*Ibid*: 92–93).

⁵ U Sjedinjenim Američkim Državama je on najveći, procenjuje se da je samo 2008. godine oko 12 miliona nedokumentovanih i ilegalnih migranata boravilo u SAD (Standing, 2011: 91).

⁶ Što za posledicu može imati fragmentisane karijere i konfuzna, pa čak i protivrečna iskustva.

⁷ Autori poput Bleka (Black, 2001) ili Kastlesa (Castles, 2002) nisu uvereni da je opravdano uvoditi ovu kategoriju migranata, jer ne misle da bi degradacija životne sredine i promene prirodnog okruženja same po sebi mogle da izazovu takva kretanja stanovništva.

Oblici nesigurnog rada

Migrantski rad se najčešće vezuje za poslove kao što su pružanje usluga (uključujući i seksualne), rad na građevini, u poljoprivredi, uopšte za poslove koje karakteriše niska nadnica, nesiguran i neuobičajeni radni odnos. Ovi radnici obezbeđuju postojanje i reprodukciju hiperfleksibilnog tržišta, radeći u okviru raznih radnih angažmana, pošto su uvek dostupni i nikada ništa ne zahtevaju. U vremenima rastuće nezaposlenosti, ovo deluje kao dobitna kombinacija i za migrante (koji ipak imaju nekakav posao) i za poslodavce (koji imaju jeftinu radnu snagu). Bez obzira da li je reč o ekonomskim migrantima ili izbeglicama, ovi ljudi pristaju da rade tzv. 3D poslove i poslove koji su privremeni/povremeni. Najpre se privremenost/povremenost doživljava kao nešto prolazno i kratkotrajno, pa čak i korisno. Naime, najčešće imigranti nemaju previšoka očekivanja, svesni su da ne poznaju jezik dovoljno dobro, te takve poslove posmatraju oportunistički, pa čak i optimistično, kao priliku da nauče jezik i steknu osnovni kapital za život. Međutim, na taj način obezbeđuje se ulaznica za začarani krug prekarnog rada iz kojeg najčešće nema izlaska (Anderson, 2010).

Kao najrasprostranjeniji oblik rada javljaju se poslovi sa skraćenim radnim vremenom (*part-time jobs*), posebno zastupljeni među useljenicama. Istraživanje objavljeno 2015. godine od strane Organizacije za ekonomsku saradnju i razvoj i Evropske komisije pokazuje da su poslovi sa skraćenim radnim vremenom posebno zastupljeni među useljenicama u Holandiji, Nemačkoj i Švajcarskoj. Takođe, privremeni i povremeni poslovi široko su rasprostranjeni među imigrantima u Južnoj Evropi, ali i Švedskoj i Finskoj. Na povremenim poslovima najčešće rade useljenice, a njihov udio u ovakvim poslovima jedino je niži u zemljama Južne Evrope, što je trend koji se objašnjava činjenicom da su mnoge žene uposlene kod poslodavača kojima pružaju usluge lične nege (*personal care services*) na neodređeno vreme (OECD/European Union 2015).

Migranti često rade poslove za koje su zapravo prekvalifikovani, što stvara svojevrsnu statusnu frustraciju⁸. Navedeno istraživanje pokazuje da prosek za zemlje Evropske unije iznosi 28% zaposlenih useljenika koji su prekvalifikovani za posao koji rade. U Grčkoj se ove cifre kreću i preko 60%, a u Italiji preko 40%. Takođe, ako posmatramo pojedinačno zemlje Evropske unije i to samo poslove koji zahtevaju niskokvalifikovanu radnu snagu, migranti su prezastupljeni: u Luksemburgu čak 75% zaposlenih na poslovima koji zahtevaju niskokvalifikovanu radnu snagu čine

⁸ Visok nivo formalnog obrazovanja a rad na poslovima ispod stečenih kvalifikacija rađa nešto što se naziva statusna disonanca (*status discord*) odnosno statusna frustracija, a što Stending posebno vezuje za prekarijat (Standing, 2011: 10).

migranti, a u Austriji i Grčkoj ovaj deo je preko 40% (OECD/European Union 2015: 116-117). Useljenice su posebno pogodena kategorija.⁹ U Grčkoj i Španiji one čine između 40% i 50% zaposlene niskoobrazovane radne snage, a u Italiji je taj deo preko 30% (*Ibid*: 115).

Od socijalne isključenosti do prekarnosti

Zagovornici upotrebe koncepta prekarnosti smatraju da je reč o svojevrsnom teorijskom zaokretu kada govorimo u poređenju ovog (relativno) novog pojma i pojmove koji su mu slični, a koje društveni teoretičari uveliko koriste. Pjer Burdije je na izmaku minulog stoljeća tvrdio da je prekaritet sastavni deo jednog modusa dominacije novog tipa, da se stalnom reprodukcijom dominantnih struktura u društvu stvara permanentni strah od otkaza i nezaposlenosti a prekarni radnici, iako brojčano nadmoćniji, nemaju snage za delovanje i pobunu (Burdije, 1999: 109). Početkom novog veka koncept je postao sve prihvaćeniji pre svega u kritičkim studijama sociologije generalno, a posebno u onim poddisciplinama koje su se bavile migratornim kretanjima stanovništva. Premda se kao pojmovni otac prekrijata najčešće navodi Stending, intelektualno očinstvo može se pripisati francuskim aktivistima koji su se na prelazu milenijuma borili za prava nezakonitih useljenika, a uveliko je usvojen i kao jedna od parola alternativnih EuroMayDay pokreta¹⁰.

Socijalna isključenost se može posmatrati na nekoliko nivoa: u okviru demokratsko-pravnog sistema (civilna integrisanost), radno-tržišnog (ekonomski integriranost), sistema socijalne zaštite (socijalna integrisanost), kao i porodičnog i sistema lokalne zajednice (interpersonalna integrisanost) (Šućur, 2004: 46). Delovi prekrijata koji su „neprispadajući“ (*denizens*), pre svega useljenici, najčešće su u potpunosti i (dugo)trajno socijalno isključeni. Iako možemo govoriti o komplementarnosti pojmove, pojedini autori naglašavaju da je čak došlo do teorijskog zaokreta u lite-

⁹ U literaturi se javljaju pojmovi poput transnacionalnih porodica i transnacionalnog materinstva, kojima se želi ukazati na dodatno opterećenje ženskih migranata i to ne samo u situacijama kada ostavljaju svoje porodice i decu u zemljama porekla a one odlaze da rade u neku drugu državu. Naime, žene koje postaju majke dok su u migratornom procesu suočavaju se najčešće sa nekoliko paralelnih opterećenja: nesigurnim poslom (ako ga uopšte imaju) i malim nadnicama, one se bore sa (najčešće) ilegalnim statusom ne samo za sebe već i za svoje dete, a ukoliko im je to prvo dete suočavaju se prvi put sa ulogom materinstva najčešće bez ičije pomoći (Platt, 2016).

¹⁰ Počevši od 2001. godine, svakog 1. maja se u više od dvadeset evropskih gradova održava EuroMayDay a okupljeni ukazuju na i suprotstavljaju se novom globalnom trendu prekarizacije i ubrzanim stvaranju novog i sve brojnijeg prekrijata. Prvi MayDay održan je u Miljanu a sada broji više od 100.000 prisutnica pokreta, koji se bore i protestuju protiv šireće prekarizacije pre svega mlađih i migranata, a slogan pokreta je MAYDAY! MAYDAY! no borders, no precarity, let's defeat the new inequality! (Ružica, 2015).

raturi. Naime, socijalna isključenost se vezuje za funkcionalističku paradigmu i derivat je pojmove integracije i socijalne kohezije i načelno se posmatra kao posledica lošeg funkcionisanja institucija. Sa druge strane, prekarnost izrasta iz marksističke perspektive, „isključeni” pojedinci ne predstavljaju „grešku” koja se da rešavati socijalnim inženjeringom. Naprotiv, oni su vredni upravo zbog svoje ranjivosti¹¹, te su podložni eksploraciji (Schierup, Jørgensen, 2016).

Fleksploracija i „nepripadajući” građani

Upravo zbog nedostatka sigurnosti, migranti (prekariat, uopšte) su primorani da se povezuju savremenoj multidimenzionalnoj fleksibilnosti, koja je našla svoj izraz u pojmu *fleksploracije* (*flexploitation*)¹². Pojam označava fleksibilnu eksploraciju, odnosno jednostrano plaćanje troškova fleksibilizacije (koju snose samo radnici) i jednostrane fleksibilizacije¹³ (koju određuje i nameće poslodavac). Tako bi fleksploracija uključivala nekoliko dimenzija fleksibilnosti: fleksibilnost radnog vremena (koje podrazumeva da radnik mora uvek da „bude na raspolaganju”), fleksibilnost radnog odnosa¹⁴ (što dovodi do novih formi zaposlenja – poslovi na određeno vreme, povremeni i privremeni poslovi, poslovi sa skraćenim radnim vremenom (*part-time jobs*), razni ugovori o delu, volonterski poslovi, samozaposlenje, sezonski poslovi, poslovi u sivoj ekonomiji, rad od kuće itd), fleksibilnost plata, fleksibilnost organizacija rada (Mihailović, 2015: 9–10).¹⁵

Fleksploracija dodatno pojačava nejednakosti bazirane na osnovu rasne/etničke pripadnosti i roda, a posebno pogodila migrante. Useljenici (posebno ukoliko su drugačije rasne/konfesionalne/etničke pripadnosti od domicilnog stanovništva)

¹¹ Termin vulnerabilnosti ili ranjivosti je uži pojam od pojma prekarnosti. Naime, u literaturi (posebno britanskoj) termin „vulnerabil“ najčešće se vezuje isključivo za ekonomsku ranjivost i ranjivost na tržištu rada, dok bi pojam prekarnosti ukazivao kako na nesigurnosti na tržištu rada, tako i na uzroke i povezanost sa kapitalizmom (Anderson, 2010).

¹² Pojam koji je, takođe, Burdije prvi upotrebio u *Signalnim svetlima*.

¹³ Za razliku od dogovorene fleksibilizacije koju čini dogovor između poslodavca i radnika/sindikata.

¹⁴ Fleksibilnost nije uslovljena samo interesom poslodavaca, već i interesom radnika, ali i tehnologijom. Rodžers u svoju tipologiju oblika fleksibilnosti uključuje upravo i ovu dimenziju interesa radnika. Tako razlikuje: fleksibilnost radnog odnosa, fleksibilnost nadnica, internu/funkcionalnu fleksibilnost i fleksibilnost zahtevanu od strane radne snage (Rodgers, 1997: 2).

¹⁵ Nasuprot fleksploraciji stoji *fleksigurnost* (*flexicurity*) – kovanica nastala spajanjem fleksibilnosti i sigurnosti. Ideja je sledeća – radnici zaista lako mogu da budu otpušteni, ali isto tako lako i brzo mogu da nađu brzo zaposlenje, a u međuvremenu od države dobijaju sredstva za pristojno preživljavanje. Kao primeri dobre prakse navode se zemlje kao što su Danska, Norveška, Švedska i Holandija. Jasno je da je reč o konceptu koji najpre nije moguće da bude primenjen na sve zemlje jer razvoj ostalih zemalja nije isti kao razvoj skandinavskih zemalja (Mihailović, 2015: 10).

vrlo često su formalno nezaposleni, beleže veće fluktuacije u svojim ciklusima zapošljavanja, marginalizovani su u nesigurnim, podređenim poslovima, s inferiornijim radnim statusom u odnosu na domicilno stanovništvo, nižom nadnicom i malom ili nepostojećom zaštitom na radnom mestu. Useljenice i njihova deca su posebno podložni izrabljivanju, te postaju žrtva trgovine ljudima i prisilnog rada.

Odnos države prema migrantima: „nepripadajući” građani inekropolitika

Prekarni položaj migranata uslovljen je i odnosom nacionalnih država prema useljenicima. Stending potonje naziva *nepripadajućim* građanima (*denizens*¹⁶). To su oni stanovnici koji imaju znatno ograničeniji opseg prava od građana. Ideja za ovu kovanicu pronađena je u starom Rimu, kada je pridošlicama koji su se bavili trgovinom dodeljeno pravo boravka i pravo da obavljaju svoju delatnost, ali nisu imali puna prava rimskog građanina. Nepripadajući građani su svi oni koji ne uživaju neka od osnovnih građanskih prava: jednakost pred zakonom, pravo na zadovoljenje kulturnih, socijalnih (socijalna zaštita, penzije, zdravstvena nega), ekonomskih (pravo da naplate svoj rad), političkih (pravo glasa i učešće u političkom životu zajednice) potreba. Nepripadajući građani su „preklinjući”, mole za usluge i bilo kakve pogodnosti, a posebnu grupu nepripadajućih čine migranti¹⁷ (Standing, 2011).

Drugi autori govore o migrantima kao uvek „delimičnim državljanima” (*partial citizenship*) (Vosko, 2006), posebno naglašavajući ulogu države u proizvodjenju i održavanju prekarnog statusa migranata. Naime, nacionalne države su te koje kreiraju zakonsku regulativu i politike prema useljenicima. Samim tim što oni bivaju svrstani u posebnu kategoriju stanovništva, stvara se razlika i jaz između imigranata i domicilnog stanovništva, kao i posebni uslovi za ponudu radne snage koja je isključena iz standardnog radnog odnosa. Upravo unutar imigracionih zakona stvaraju se prepreke za dobijanje državljanstva, a dodeljeni migrantski status¹⁸ određuje i položaj migranata na tržištu rada, te dovodi do legalizacije prekarnog rada, što nacionalnoj državi i pojedinim kapitalistima odgovara – ovo je radna snaga koja obavlja sve vrste poslova po najpovoljnijoj ceni (Fudge, 2011).

Kada je reč o izbeglicama, njihov položaj je još nepovoljniji. Države praktikuju

¹⁶ Neologizam od eng. *deny* (poreći, osporiti) i eng. *citizens* (građani).

¹⁷ U ovoj kategoriji bi se našli, pored useljenika, Romi, etničke manjine, osobe sa invaliditetom, bivši osuđenici.

¹⁸ Da li je pojedinac izbeglica, tražilac azila, prijavljen ili ne, da li ima radnu i/ili boravišnu vizu, da li je za dobijanje pojedinog statusa neophodno poznavanje jezika nacionalne države itd.

svojevrsnu nekropolitiku¹⁹. Nekropolitika „odražava realnost ‘živih mrtvaca’ svakodnevnicu koja je toliko degradirajuća i prožeta smrću” (Ćirjaković, 2015) da izbeglice čak bivaju ostavljeni da umru upravo kroz odluke koje donosi država. Nekropolitika se na ovom mestu odnosi na svakodnevno iskustvo i život migranata. Konceptom se naglašava da nije reč (samo) o smrti, već pre svega o tome ko je *ostavljen* da umre, od strane države dok vodi „borbu za goli život”. Izbeglice su, sa jedne strane, za državu nevidljive, naročito kada im je potrebno priteći u pomoć, a sa druge, vrlo su vidljivi kada je potrebno označiti ih kao nosioce bolesti i kriminala. Rezultat je da se migranti *puštaju* da umru, a država zatvara oči pred napadima desničarskih grupa na izbeglice (Schierup, Jørgensen, 2016: 6–7).

Prekarnost kao potencijal za mobilizaciju i promenu?

Konačno, prekarnost se može posmatrati i kao potencijal za buduću mobilizaciju i promene. Konvencionalan način traženja alternative lošim životnim uslovima, pre svega za ekonomske migrante, jesu dve osnovne strategije delovanja: pojedinci koji žive u lošim životnim uslovima mogu ili da napuste zemlju iz koje potiču i krenu u potragu za boljim životom ili da se pobune. U prvom slučaju reč je o strategiji izlaza, a u drugom o strategiji tzv. podizanja glasa (Hear, 2014).²⁰ Pojedini autori, poput Harta i Negrija (Hardt and Negri), smatraju da promena i pobuna protiv sавremenог neoliberalizma mogu da dođu iz redova prekarijata (premda koriste termin mnoštvo). Upravo kod migranata, koji su najugroženiji, javlja se nagon da pruže otpor, te se u migrantskom pokretu krije potencijal za borbu, a njihova borba može da inspiriše i ostale društvene grupacije. Ovi autori podvlače da migranti mogu biti posebna kategorija u mnoštvu koja objedinjuje revolucionarni potencijal. Savremeni migratori tokovi na određeni način testiraju granice kapitalističke kontrole, a prekarnost migranata preti da se proširi na celokupnu radnu snagu, te da borbeni pokret postane zaista globalan i revolucionaran. Kao potvrda ovakvih predviđanja navode se dva velika talasa protesta za prava useljenika, koji su privukli veliki broj građana i aktivista: prvi su protesti i demonstracije održane krajem 2013. godine u Hamburgu u znak solidarnosti sa tzv. *Lampeduza izbeglicama*²¹, a drugi transnacionalni marš

¹⁹ Pojam koji je uveo kamerunski istoričar Akij Mbembe (Achille Mbembe) kako bi opisao potčinjavanje života snazi smrti.

²⁰ Reč je o dve opcije aktivnog delovanja. Postoji i treća opcija, ali ona se može smatrati pasivnim delovanjem, koje produžava *status quo*, a to je lojalnost i prečutno odobravanje trenutnog stanja.

²¹ Izbeglice koje su doobile naziv po italijanskom ostrvu na koje su stizali iz Afrike, a odakle su se dalje kretali ka drugim delovima Evrope, pre svega Nemačkoj. Brojni aktivisti i građani Hamburga solidarisali su se sa izbeglicama i demonstrirali protiv njihovog izbacivanja iz napuštenog nekadašnjeg hamburškog pozorišta *Rote Flora*, kao i protiv rušenja bloka zgrada poznatih kao *Esso* kuće.

solidarnosti iz maja 2014. godine *Sloboda nije Fronteks* (*Freedom Not Frontex*), održan u Briselu i koordinisan od strane evropskih *sans-papiers* pokreta²². Ovi primjeri pokazuju na koji način prekarni položaj može voditi ka mobilizaciji i kako je, možda, u budućnosti moguće govoriti o zajedničkoj akciji prekarijata i definisanju jedne šire strategije za otpor neoliberalizmu i dehumanizovanom kapitalizmu (Schierup, Jørgensen, 2016). No, za sada, kapitalizam opstaje insistirajući na rasnim, konfesionalnim, etničkim različitostima, a priroda prekarnih oblika rada onemogućava prekariat da prevaziđe različitosti i uvidi zajednički položaj pre svega na tržištu rada.

Zaključak

Budućnost je rizično predviđati, a posebno govoriti o tome da li migranti mogu kumulirati potencijal za revolucionarnu promenu sistema i/ili biti polazna osnova koja će pokrenuti pobunu a koja će se dalje širiti i na ostale delove prekarijata. Ono što ostaje kao nepobitna činjenica, jeste to da je status migranata u savremenom svetu drugačiji nego ranije. U radu je prikazano na koji način je moguće govoriti o ovom specifičnom savremenom položaju migranata, koji karakteriše pre svega prekarnost. Pojmom prekarnosti označava se nepredvidivo, neizvesno i nesigurno stanje koje onemogućava materijalno i psihičko blagostanje pojedinca i grupe, a savremene migracije karakteriše intenziviranje nesigurnosti i veoma loši životni uslovi u kojima svakodnevno žive milioni migranata na svetu, dok politike nacionalnih država prema migrantima dodatno guraju migrante u začarani krug procesa prekarizacije. Opravdanost uvođenja novih pojmoveva i nove perspektive u analizu položaja migranata krije se u svojevrsnoj normalizaciji prekarnog položaja velikog broja ljudi u svetu. Naime, dok su potčinjenost i ropstvo bili ekstremni oblici radne eksploracije i integralni deo kapitalizma u nastajanju, danas, sa neoliberalnim kapitalizmom potpomognutim globalizacijom, procesi izmeštanja ljudi, potčinjenosti i eksploracije postaju normalizovani, a potpuna dehumanizacija postaje osnova komodifikacije.

²² Pokreti migranata bez dokumenata, u doslovnom prevodu „bez papira.” Inicijalni pokret nastao je u Parizu 1996. godine, kada je oko 300 afričkih imigranta zauzelo jednu crkvu kako bi sprecili najavljenu deportaciju i proklamovali parolu „Papiri za sve”. Njihovo okupljanje inspirisalo je i privuklo i sve ostale grupe u državi koje su imale status koji im je dozvoljavao da samo privremeno ostanu u Francuskoj. Nakon ovog pokreta, nastajali su slični pokreti na tlu Evrope, za koje je vremenom ustaljen zajednički naziv – *sans-papiers* pokreti (Callaway and Martin, 1998).

Literatura

- Anderson, B. (2010). Migration, immigration controls and the fashioning of precarious workers. *Work, employment and society*, 24(2): 300–317.
- Black, R. (2001). Environmental Refugees: Myth or Reality? *UNHCR Working Papers*, (34):1–19.
- Burdije, P. (1999). *Signalna svetla: Prilozi za otpor neoliberalnoj invaziji*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Callaway, S. and Martin, B. (1998). „Papers for all Sans-Papiers in Europe“. Pristupljeno 9.11.2016, URL: <http://www.bok.net/pajol/sanspap/blackwomen/blackwomen3.en.html>
- Castells, M. (2000). *Uspon umreženog društva*. Zagreb: Golden marketing.
- Castles, S. (2002). „Environmental Change and Forced Migration: Making Sense of the Debate“. Pristupljeno 1. 11. 2016, URL: <http://www.unhcr.org/research/working/3de344fd9/environmental-change-forced-migration-making-sense-debate-stephen-castles.html>
- Čang, H. Dž. (2013). *23 stvari koje vam ne kažu o kapitalizmu*. Beograd: Mali vrt.
- Ćirjaković, Z. (2015). „Nekropolitika kao sudbina“. Pristupljeno 15.10.2016, URL: <http://www.vreme.com/cms/view.php?id=1311259>
- Trade et al. (2004). *Precarious Employment in Europe: A Comparative Study of Labour Market related Risks in Flexible Economies*. European Commission: EU Research on Social Sciences and Humanities.
- Fudge, J. (2011). „The Precarious Migrant Status and Precarious Employment: The Paradox of International Rights for Migrant Workers. Metropolis British Columbia“. Pristupljeno 13.10.2016, URL: <http://mbc.metropolis.net/assets/uploads/files/wp/2011/WP11-15.pdf>
- Hear, V. N. (2014). Reconsidering Migration and Class International. *Migration Review*, 48 (S1): 100–121.
- Jørgensen, Martin Bak (2015). Precariat – What it Is and Isn't – Towards an Understanding of What it Does. *Critical Sociology*, (0), pp. 1–16.
- Mihailović, S. (ur.) (2015). *Od novinara do nadničara. Prekarizacija rada i života*. Beograd: Fondacija za otvoreno društvo, Centar za razvoj sindikalizma.
- OECD/European Union (2015). *Indicators of Immigrant Integration 2015: Settling In*. Paris: OECD Publishing.
- Piketi, T. (2015). *Kapital u XXI veku*. Novi Sad: Akademска knjiga.
- Platt, M. (2016). Book Review. *International Migration Review* 50 (3): 39–40.

- Rodgers, G. and Rodgers, J. (Eds.) (1989). *Precarious jobs in labour market regulation: The growth of atypical employment in Western Europe*. Brussels: International Institute for Labour Studies Free University of Brussels.
- Rodgers, G. (1997). Labour Market Flexibility and Decent Work. *Working Paper*: UN Department of Economic and Social Affairs.
- Ružica, M. (2015). Prekarizacija i prekariat u Evropi, u: *Od novinara do nadničara. Prekarizacija rada i života* (ur.) Mihailović, S. Beograd: Fondacija za otvoreno društvo, Centar za razvoj sindikalizma.
- Schierup, C.U. and Jørgensen, M.B. (2016). An Introduction to the Special Issue. Politics of Precarity: Migrant Conditions, Struggles and Experiences. *Critical Sociology* (0), 1–12.
- Simčić, I. (2016). *Kolektivizam kao umjetnička strategija otpora: političnost slikarstva nakon 1960. godine*. Doktorska disertacija. Beograd: Univerzitet umetnosti.
- Standing, G. (2011). *The Precariat: The New Dangerous Class*. London: Bloomsbury Academic.
- Starčević, M. (2014). Prekarni rad i nemogućnost prekarne klase. *Diskrepancija: studentski časopis za društveno-humanističke teme*, 13(19), str. 37–57.
- Šućur, Z. (2004). Socijalna isključenost: pojam, pristupi i operacionalizacija. *Revija za sociologiju*, 35(1-2), str. 45–60.
- Leah, V. (Ed.) (2006). *Precarious employment: understanding labor market insecurity*. Quebec: McGill-Queen's University Press.
- Wright, Eric Olin (2016). Is the Precariat a Class? *Global Labour Journal*, 7(2), 123–135.

Aleksandra Marković

PRECARITY AND MIGRANTS: A PASSING CHALLENGE OR A THREAT TO SECURITY AND STABILITY OF NEOLIBERALISM

Since the 1980s, the world has been facing changes in the balance of power of labor and capital, with the final result of enlargement of the scope of the precarious employment and creation of precariat as a new social formation which has undermined concept of welfare state. Migrants are one of the three main groups which create precarious labor force, with the so-called redundant population (made up of people falling out of old working class communities) and creative precariat. The main goal of the analysis is to present the influence of the precarisation to migrants, with special attention to the

specifics of the migrant status that are being reflected on the state of precarity. The process of precarisation is observed as an (in)direct consequence of neoliberal economy and globalization, and precarity is understood as a dual concept which refers to conditions (of life and labor market) and as a potential mobilization ground. This analysis points out all the forms of precarity work that affect migrants (especially women migrants), like forced work, black and grey market labor, part-time jobs and so-called 3D jobs (demanding, dirty and dangerous jobs). Whilst economic migrants keep trying to escape the vicious circle of insecurity and unsteadiness (using the exit strategy and „raising voice“ strategy) and while refugees keep fighting the far-right outbursts in the countries they sought refuge, insomuch both groups take the path from social exclusion to precariousness, become denizens and are treated as commodities and are flexploited.

Key words: migrants, precarisation, precarious employment, flexploitation, precariat.